
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО ФУНКЦІОНАЛЬНА ГРАМАТИКА СТИЛІСТИКА

УДК 811.161.2'367.332.7

О. І. Бондар

ДО ВИДІЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ СТАНОВОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті аргументовано необхідність виокремлення в українській мові функціонально-семантичної категорії становості з особливою семантичною структурою та окремими засобами її вираження. Семантика становості визначається диференційними ознаками гомогенності та тимчасовості, а також граматичними зв'язками предиката з пасивними суб'єктами і відсутністю об'єкта, що пов'язано і з валентними властивостями дієслів.

Ключові слова: функціонально-семантична категорія, становість, українська мова.

The article deals with the necessity to make into separate category in Ukrainian functional-semantic category of state with its special semantic structure and means of its expression. The differential features of homogeneity and temporality, and grammatical relations of predicate with passive subjects and absence of object that is related to valency properties of verbs determine semantics of state.

Key words: functional-semantic category, state, Ukrainian language.

У мовознавстві здавна виділяють категорію стану. Йдеться не про морфолого-словотвірну-синтаксичну категорію стану, що слугує для вираження взаємовідношення між суб'єктом та об'єктом дії, а про функціонально-семантичну категорію (далі ФСК), що є відображенням онтологічної категорії стану як специфічної форми реалізації буття. У більшості іншомовних терміносистем на позначення вказаних понять уживають різні терміни: рос. *залог* і *состояние*, польськ. *strona* і *stan*, англ. *voice* і *state*, франц. *voix* і *état*, нім. *Genus* і *Zustand*, ісп. *voz* і *estado*. Для уникнення небажаної багатозначності ми пропонуємо категорію стану в другому значенні йменувати *ФСК становості*

поруч із іншомовними варіантами: категорія стативності, категорія статальності.

Необхідність запровадження окремого терміна “ФСК становість” зумовлене також тим, що існує і третє розуміння категорії стану як незмінної повнозначної частини мови, яка має синтаксичну функцію незалежного предикативного центру безособового речення [3: 204].

Пропонована розвідка має на меті з’ясувати головніші моменти, пов’язані з наявністю мовних підстав для виділення ФСК становості з її семантичною структурою та з засобами її вираження. Оскільки проблема є надто обширною, яка аж ніяк не вкладається в рамки однієї доповіді (статті), стисло подамо загальну її картину з вирізненням окремих, важливих аспектів, після чого зупинимося на одному з таких аспектів, а саме — на взаємозв’язках дії, процесу та стану.

Семантичною підставою для виділення категорії становості є наявність загальної інтегральної семи стану. Проблема полягає в тому, як розуміти семантику стану.

Дана категорія є відображенням відповідної онтологічної категорії стану — важливої категорії теорій буття та існування, простору і часу, реляціонізму і детермінізму, теорій статички і динаміки, теорії розвитку. За сучасними філософськими уявленнями поняття стану — це надзвичайно загальна абстракція, що відбиває кількісно-якісні форми реалізації буття, існування об’єктів будь-якої природи, наявної і набутої ними специфіки та визначеності (міри) їх сутнісних, засадничих властивостей і якостей як внутрішніх, так і зовнішніх. Вона фіксує момент стійкості у зміні, розвитку, русі матеріальних об’єктів у певний даний момент часу за певних умов [5].

Таким чином, стан — це якісна постійність множини характеристик для певного часового інтервалу матеріальної системи за можливих кількісних змін [1: 195].

Категорія стану використовується майже в усіх науках, як природничих, так і суспільних, у тому числі і в лінгвістиці, зокрема в поняттях “стан мови” і стан як функціонально-семантична категорія. Коли поняття “стан мови” є однією з реалізацій онтологічного стану, то ФСК становості є саме її мовним відображенням. Тому ФСК становості, поряд із рядом інших категорій, слушно вважають однією з універсальних мовних категорій, що складають підвалини мовної картини світу [4]. За своєю суттю ФСК становості належить до групування категорій з предикативним ядром [6: 43], а отже, вказує на

предикативну ознаку, тобто ознаку, яка домінує в момент предикації. На такі ознаки вказує будь-який предикат. Якщо семантика всіх предикатів зводиться до трьох різновидів ознак — динамічної, статальної і подійної [1: 197–198], то категорія стану, безумовно, вказує на статальну ознаку, чим різко протиставляється як динамічній (дія, процес), так і подійній (перехід дії в стан, стану в дію, стану в стан і т. д.). Динамічність, на нашу думку, протилежна категорії стану так, як протилежні поняття стійкості і мінливості, стабільності і зміни. Водночас вони тісно взаємопов'язані і зумовлюють одна одну: кожний стан є тимчасовим і, врешті, підлягає зміні. З іншого боку, кожна зміна виявляється в чергуванні ряду станів.

Виділяючи ФСК становості, слід послідовно розрізняти стан, дію, процес, якість. Це можна зробити на підставі домінантних онтологічних характеристик за допомогою комбінаторного методу, одержавши, таким чином, набори диференційних ознак, притаманних тій чи іншій категорії. До релевантних входить хронотипна і актантна група ознак. До хронотипної групи належить ознака структурного вияву у часі, представлена опозицією гомогенність / негомогенність, що пов'язана з квантифікованістю / неквантифікованістю статичної ознаки в часі, та ознака стабільності вияву в часі, представлена опозицією постійність / тимчасовість. До актантної групи ознак належить ознака, пов'язана з характеристиками суб'єкта, представлена опозицією активність / пасивність суб'єкта, та ознака, пов'язана з наявністю / відсутністю об'єкта. Використовуючи диференційні ознаки гомогенність / негомогенність, постійність / тимчасовість, активність / пасивність суб'єкта, наявність / відсутність об'єкта можна розрізнити дію, процес, стан і якість. Для дії характерна негомогенність, оскільки дія є чергування різних станів; тимчасовість, непостійність, оскільки вона існує лише в відносно невеликому часовому інтервалі; активність суб'єкта, який породжує дію; наявність об'єкта, тому що дія повинна бути спрямована на якийсь об'єкт.

Процес збігається з дією двома ознаками: гомогенність і тимчасовість, але відрізняється ознаками пасивності, нецілеспрямованості суб'єкта та відсутністю об'єкта.

Категорія становості (стативності, статальності) пов'язана з семантикою предикатів стану як різновиду предикатів статальної ознаки, до якого належать також предикати якості. Своєрідність ознаки “стан” у порівнянні з ознакою “якість” полягає, як відомо, в тому, що стан укажує на непостійну, тимчасову ознаку денотата (суб'єкта), тоді як якість

є постійною, іманентною властивістю, відносно незалежною від плину часу, пор., наприклад: *Дівчина сміється і Стіл дерев'яний*.

Отже, становість можна визначити попередньо як функціонально-семантичну категорію, яка вказує на тимчасову гомогенну ознаку денотата (суб'єкта), пов'язану з моментом предикації за пасивного суб'єкта і відсутності об'єкта.

У мовознавстві наявне вузьке і широке розуміння стану. Прибічники вузького розуміння відносять до категорії становості лише поняття з семантичним складником “щось відчувати” (про істоти), тобто перебувати в певному фізіологічному або психологічному стані [4]. Це, безумовно, входить у суперечність із онтологічним розумінням стану як надзвичайно загальної абстракції, пов'язаної з діалектичною суперечністю стійкого і мінливого у бутті, відображенням якого є мовна ФСК становості. Не виправданим є також надто широке розуміння стану. Так, у цитованій вище праці у безособових реченнях на кшталт *Темніє* предикат зараховують до предикатів стану [Там же], з чим погодитися важко у зв'язку з порушенням однієї з диференційних ознак стану — гомогенності, незмінюваності. Адже *Темніє* — це “стає темним”, що передбачає поступовість і негомогенність: у кожен наступний відтинок часу стан “темності” є більшим, ніж у попередні. Тому цей предикат слід трактувати як предикат процесу, а не стану. Інша річ — особове речення: *Попереду темніє корпус фабрики*, коли *темніє* вживається як гомогенна непостійна ознака (наприклад, йдеться про ситуацію вночі). У такому випадку *темніє* — це “є темним”, а тому належить до предикатів стану.

Диференційні ознаки	Гомогенність / него- могенність	Постійність / тимча- совість	Активність / пасив- ність суб'єкта	Наявність / відсут- ність об'єкта
Категорійні ознаки				
Дія	—	—	+	+
Процес	—	—	—	—
Стан	+	—	—	—
Якість	+	+	—	—
Ставлення	+	—	—	+
Модальність	+	+	—	+

Досить складна ситуація з трактуванням таких дієслів, які позначають (1) мовлення та звучання: *волати, репетувати, гарчати, шипіти, пищати, скреготати* і т. ін.; (2) зміну кольору обличчя: *блідніти, зеленіти, синіти, червоніти, чорніти*; (3) раптовий рух: *кинутися, підхопитися, рватися* та ін.; (4) зміну ритму дихання: *задихатися, зітхати* тощо; (5) мімічні рухи: *морищитися, насуплюватися, хмуритися* тощо [4]. Всі вони пов'язані з певними людськими емоціями (чи емоціями тварини). Але безоглядно зараховувати їх до групи дієслів зі значенням стану недоцільно. З-поміж наведених дієслів слід виділити такі, які, безумовно, вказують на дію, яку, зазвичай, цілеспрямовано породжує суб'єкт: (1) мовлення та звучання і (3) раптовий рух; на дію, яку, зазвичай, нецілеспрямовано породжує суб'єкт (4) зміна ритму дихання і (5) мімічні рухи; на процес (2) зміна кольору обличчя. Звичайно, поряд із дією, наприклад, *волати* наявний і емоційний стан *бути роздратованим, бути сердитим*; *рватися* поряд із дією передбачає також стан, наприклад, *бути схвилюваним, морищитися* поряд із дією також стан *бути незадоволеним* і т. д. На наш погляд, у цих випадках може йтися про синкретичний характер предикатів, які водночас вказують і на дію (процес), і на стан. Причому в даному випадку домінантною й експліцитною семантикою є дія (процес), а недомінантною й імпліцитною — стан. Крім того, дія і стан у цьому разі пов'язані між собою наслідково-причиновими зв'язками: дія є наслідком певного стану, а стан є причиною певної дії. Якщо вищенаведені дієслова розглядати як такі, що вказують на стан, то доведеться визнати, що і у випадках на зразок *Петро (від злості) зламав ціпка, Жінка (спересердя) кинула в чоловіка сковорідку* дієслова *зламав, кинула* безпосередньо вказують на стан: *Петро розізлився, Жінка розсердилася*. Проте це не так: причиново-наслідкові зв'язки і наявність об'єкта вказують, що це типові дії (не має значення, чи цілеспрямовані вони, чи ні), які, як вже йшлося, виступають лише наслідком певного стану.

У зв'язку з вищевикладеним розумінням онтологічного стану ми розділяємо помірно широкий погляд на ФСК становості, зараховуючи до предикатів стану не тільки поняття з семантичним складником “щось відчувати” (про істоти), а поняття на позначення будь-яких ознак з притаманним їм гомогенним, постійним виявом у певному часовому відтинку, вилучаючи лише дієслова, які вказують на дію або процес, зумовлені певним станом. Це дає змогу виділити такі різновиди предикатів стану: а) предикати просторового стану (*близько, висіти, людно*), б) предикати фізичного стану як предмета (*Лампоч-*

ка світиться, Йому боляче), так і довкілля в цілому (*Тут вогко, У залі тиша, Сьогодні мороз*), в) предикати фізіологічного і психічного стану з розмежуванням підтипів фізіологічного (*спати, хворіти, дрижати*) та психологічного (*нервувати, сумно*); г) предикати соціального стану (*Андрій — інженер, Світлана — школярка*). Звичайно, ті ж самі слова залежно від контексту можуть виступати в ролі різних предикатів. Так, дієслово *свербіти* у висловленні *Рука свербить, бо по руці лізе мурашка* виражає предикат фізичного стану, бо відчуття викликане фізичним агентом. У висловленні *Рука свербить — розпочинається алергійний набряк* це саме дієслово вказує на предикат фізіологічного стану.

Предикати стану досить чітко протиставлені предикатам події: предикати стану виражають стан як тимчасову статальну ознаку денотата (суб'єкта), пов'язану з моментом предикації — *Дівчинка хвилювалася, На майдані буде людно, Сьогодні туман*. Предикати події, виражаючи стан, водночас указують на дію, внаслідок якої цей стан настав, тобто подійний стан пов'язаний не безпосередньо з моментом предикації (відношенням змісту повідомлюваного до дійсності), а з моментом референції (відношенням мовного знака до дійсності) — *Двері відчинено, Вазу розбито, Книжку поклали на стіл*, тобто *Двері відчиняють → Двері відчинено, Вазу розбивають → Вазу розбито, Книжку кладуть на стіл → Книжку поклали на стіл = Книжка лежить на столі*.

Дієслова типу *кохати, подобатися, шанувати* часто зараховують до засобів вираження ФСК становості. Напр., І. Р. Вихованець відносить їх, хоч і до периферії, але до предикатів стану, водночас вказуючи на особливість такого стану — спрямування його на певні об'єкти [2: 101]. Нам видається доцільнішим розрізняти їх із предикатами стану, однією з актантних ознак яких є відсутність об'єкта, і виділяти в окремий клас предикатів — ставлення, або зв'язку, що відрізняються від предикатів стану тільки цією вказаною вище ознакою.

Окремих зауважень потребує розрізнення категорії стану з модальністю. І. Р. Вихованець слушно вважає, що дієслова *знати, вірити, думати* і т. ін. виражають специфічні стани, спроектовані на інші ситуації [Там же]. На перший погляд, такі предикати мають ті самі диференційні ознаки, що й предикати стану. А проте зі станом вони збігаються лише двома ознаками: гомогенністю і пасивністю суб'єкта. Щодо відсутності об'єкта, то наявність спроектованості таких станів на іншу ситуацію, яка виражається або підрядним з'ясувальним реченням (*Мені відомо, що він купив човна*), або його згортком із імпліцитним предикатом (*Мені відомо про покупку; Мені відомо про човна*)

дозволяє трактувати вищенаведені предикати як особливий клас, у яких позицію об'єкта займають згорнуті або розгорнуті речення. І друга, відмінна від стану диференційна ознака полягає в тому, що для предикатів типу *кохати, подобатися, шанувати* властива відносна постійність вияву ознаки. Крім того, виразна семантична специфіка — дані предикати пов'язані з вираженням ФСК модальності, специфічна синтаксична функція, притаманна дієсловам, якими виражаються ці предикати, — вставні слова і речення, дають підстави розглядати вказані предикати як засоби вираження ФСК модальності, а не становості, хоч, звісно, поля модальності і статальності в даному випадку частково перетинаються.

Таким чином, семантичні та формально-граматичні ознаки дозволяють виділити в українській мові окрему ФСК становості, що реалізується, насамперед, на рівні предикатів. Семантика становості визначається диференційними ознаками гомогенності та тимчасовості, а також граматичними зв'язками предиката з пасивними суб'єктами і відсутністю об'єкта, що пов'язано і з валентними властивостями дієслів.

1. Бондар О. І. Когнітивні ситуації і функціонально-семантичні категорії у зв'язку з проблемою типології предикатів // Наук. вісник Чернівецького університету. — Чернівці: Рута, 2001. — Вип. 321–322 (Слов'янська філологія).

2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. — К.: Наук. думка, 1992. — 224 с.

3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля-К., 2006. — 716 с.

4. Семантическая категория состояния и средства ее реализации [Цит. 2008, 12 березня]. — <http://planetadisser.com/see/dis_130282.html>

5. Симанов А. Л. Понятие “состояние” как философская категория. — Новосибирск: Наука, 1982.

6. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. — Л.: Наука, 1987. — 348 с.